BUXORO AMIRLIGI VA XIVA XONLIGIDA DAVLAT BOSHQARUVI: O‘XSHASHLIKLAR VA FARQLAR

DTPI Tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Nuriddinov Bahrom
baxromnuriddinov2003@gmail.com
DTPI Tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Panjiyev Farrux
fpanjiyev51@gmail.com
DTPI Tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Axmadaliyev Ulug‘bek
akhmadaliyevulugbek8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVIII asrning ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda mavjud bo‘lgan Buxoro amirligi va Xiva xonligining davlat boshqaruvi tizimi, siyosiy hokimiyatning tashkil etilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv organlari, mansabdor shaxslarning vakolatlari, soliq tizimi hamda sud-huquq munosabatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki davlatda oliy hokimiyatning hukmdor qo‘lida mujassamlashgani, davlat boshqaruvida saroy amaldorlari, harbiy-ma’muriy tuzilmalar va islom huquqi me’yorlarining muhim o‘rin tutgani ko‘rsatib beriladi. Shu bilan birga, Buxoro amirligida qushbegi va boshqa markaziy mansabdorlarning boshqaruvdagi mavqei, Xiva xonligida esa mehtar va qushbegi o‘rtasida taqsimlangan ma’muriy hamda moliyaviy vazifalar, hududiy boshqaruv shakllari va siyosiy an’analarning o‘ziga xos jihatlari yoritiladi. XIX asrda Rossiya imperiyasining mintaqaga kirib kelishi va uning siyosiy ta’siri kuchayishi natijasida har ikki davlatning boshqaruv tizimida yuz bergan o‘zgarishlarga ham e’tibor qaratiladi. Maqola tarixiy-qiyosiy tahlil asosida ikki davlatning umumiy xususiyatlari va o‘ziga xos tomonlarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, Xiva xonligi, davlatchilik tarixi, davlat boshqaruvi.

Davlatchilik tarixi insoniyat jamiyatining siyosiy tashkil topishi, hokimiyat institutlarining shakllanishi, davlat boshqaruvi tamoyillari va huquqiy munosabatlarning rivojlanishini o‘rganuvchi muhim tarixiy yo‘nalishlardan biridir. Markaziy Osiyo xalqlari tarixida davlat boshqaruvi an’analari uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan bo‘lib, turli sulolalar va siyosiy tuzilmalar davrida o‘ziga xos xususiyatlarni kasb etgan. Ayniqsa, Buxoro amirligi va Xiva xonligining boshqaruv tizimini o‘rganish mintaqada an’anaviy davlat institutlari qanday faoliyat yuritganini, siyosiy hokimiyat qanday amalga oshirilganini va mahalliy boshqaruvning qanday tashkil etilganini tushunishda katta ahamiyatga ega. Buxoro amirligi va Xiva xonligi XVIII asrning ikkinchi yarmi hamda XIX asr davomida Markaziy Osiyoning muhim siyosiy markazlari sifatida faoliyat yuritgan.[1] Ular o‘z hududlari, siyosiy tarixi, sulolaviy an’analari va iqtisodiy imkoniyatlariga ko‘ra bir-biridan farqlangan bo‘lsa-da, davlat boshqaruvining ayrim jihatlarida o‘zaro o‘xshashliklarga ega edi. Har ikki davlatda oliy hokimiyat merosiy monarxiya shaklida tashkil topgan, hukmdor davlatning siyosiy va harbiy hayotida asosiy o‘rinni egallagan, davlat apparati esa saroy amaldorlari, mahalliy hokimlar, diniy arboblar va sud vakillari orqali faoliyat olib borgan. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Buxoro amirligi va Xiva xonligining boshqaruv tizimini qiyosiy o‘rganish orqali Markaziy Osiyodagi tarixiy davlatchilik an’analarining umumiy qonuniyatlari va hududiy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Shuningdek, ushbu davlatlarning ma’muriy tuzilishi, mansablar tizimi va sud-huquq munosabatlarini tahlil qilish tarixiy jarayonlarni bir tomonlama baholashdan qochish, har bir siyosiy tuzilmaning rivojlanish sharoitlarini hisobga olish imkonini beradi. Maqolaning asosiy maqsadi Buxoro amirligi va Xiva xonligida davlat boshqaruvining tashkil etilishi, markaziy va mahalliy hokimiyatning faoliyati, mansabdor shaxslarning vazifalari hamda boshqaruv tizimlarining o‘xshash va farqli jihatlarini tarixiy manbalar asosida tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun davlatlarning shakllanish sharoitlari, siyosiy hokimiyatning taqsimlanishi, hududiy boshqaruv, moliya va soliq tizimi, sud-huquq amaliyoti hamda XIX asrdagi tashqi siyosiy o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi. Buxoro amirligi Mang‘itlar sulolasi hukmronligi davrida shakllangan bo‘lib,

[1] Sagdullayev A., Mavlonov O‘. *O‘zbekistonda davlat boshqaruvi tarixi.* — Toshkent: Akademiya, 2006.

1756-yildan 1920-yilgacha mavjud bo‘lgan. Mang‘itlar hokimiyatining mustahkamlanishi natijasida Buxoroda hukmdorlikning siyosiy asoslari qayta tashkil etildi va davlat boshqaruvida amir unvoni qaror topdi. Buxoro hukmdorlarining siyosiy mavqei nafaqat harbiy kuchga, balki diniy ulamolar bilan munosabatlar, an’anaviy boshqaruv tajribasi va davlatning ma’muriy imkoniyatlariga ham bog‘liq edi. Amir davlatning oliy hukmdori sifatida ichki siyosat, harbiy ishlar, tashqi munosabatlar va muhim ma’muriy masalalarni hal etishda yetakchi o‘rin tutgan.[2]

Xiva xonligining siyosiy tarixi esa o‘ziga xos sulolaviy jarayonlar bilan ajralib turadi. Xiva xonligi XVI asr boshlaridan shakllangan siyosiy tuzilma bo‘lib, XVIII asrning ikkinchi yarmidan Qo‘ng‘irotlar sulolasining ta’siri kuchaydi. XIX asr boshlarida Muhammad Rahimxon I davrida markaziy hokimiyatni mustahkamlash va davlat boshqaruvini tartibga solish jarayonlari davom etdi. Xonlikning siyosiy tizimida xon oliy hukmdor hisoblangan, davlat ishlarini yuritishda esa mehtar, qushbegi va boshqa yuqori mansabdorlar muhim vazifalarni bajargan. Xiva xonligining ma’muriy boshqaruvi, xususan, Qo‘ng‘irotlar davrida shakllangan tizimi, saroy amaldorlarining vazifalari va markaziy hokimiyatning hududlar ustidan nazorati bilan tavsiflanadi. Buxoro amirligining davlat boshqaruvi an’anaviy monarxiya tamoyillariga asoslangan edi. Amir oliy siyosiy hokimiyat egasi bo‘lib, davlatning ichki va tashqi siyosati, harbiy yurishlar, mansabdorlarni tayinlash, soliqlar va boshqa muhim masalalar bo‘yicha hal qiluvchi vakolatlarga ega bo‘lgan. Amirlikdagi siyosiy hokimiyatning mustahkamligi ko‘p jihatdan hukmdorning shaxsiy nufuzi, harbiy kuchi, saroy amaldorlari bilan munosabatlari va diniy doiralar tomonidan tan olinishiga bog‘liq edi.[3]

Amirlikning markaziy boshqaruv tizimida qushbegi muhim o‘rin egallagan. Ushbu mansab egasi ko‘pincha bosh vazirga yaqin vakolatlarni amalga oshirgan bo‘lib, davlatning kundalik ma’muriy faoliyati, moliyaviy masalalar, mansabdorlar bilan aloqalar va hukmdor topshiriqlarining bajarilishini nazorat qilishda qatnashgan. Qushbegining mavqei tarixiy davrga va amirning siyosiy boshqaruv uslubiga qarab o‘zgarib turgan.

[2] Ziyoyev A. *O‘zbek davlatchiligi tarixi: eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga*
[3] Xakimov J. N. Buxoro amirligining mahalliy boshqaruvi organlarining shakllanishi va faoliyati // *Science and Society.* — 2025. — 4-1-son. — B. 52–54. Elektron manba .

Ayrim davrlarda uning ta’siri juda kuchli bo‘lgan, boshqa vaziyatlarda esa hukmdorning shaxsiy nazorati va saroydagi boshqa amaldorlarning mavqei ustun kelgan. Buxoro amirligida qushbegi bilan bir qatorda devonbegi, qozi kalon, rais, to‘pchiboshi, mirshab va boshqa mansabdorlar ham faoliyat yuritgan. Ularning vazifalari davlatning ma’muriy, moliyaviy, harbiy, sud va jamoat tartibini saqlash sohalarini qamrab olgan. Biroq ushbu lavozimlarni zamonaviy vazirliklar bilan to‘liq tenglashtirish to‘g‘ri bo‘lmaydi, chunki tarixiy boshqaruvda vazifalar hozirgi davlat apparatiga nisbatan boshqacha taqsimlangan, ayrim mansabdorlarning vakolatlari esa bir-birini qisman takrorlagan.[4]

Amirlikning ma’muriy apparati hukmdor farmonlarini hududlarga yetkazish, soliqlarni yig‘ish, harbiy majburiyatlarni bajarish, sud qarorlarini amalga oshirish va jamoat tartibini saqlash kabi vazifalarni bajargan. Saroyda yuritilgan yozishmalar, farmonlar, hisobotlar va boshqa hujjatlar davlat boshqaruvining muhim vositalari hisoblangan. Shu jihatdan Buxoro amirligi tarixini o‘rganishda Qushbegi arxivi hujjatlari alohida ahamiyatga ega. Ular orqali mansabdorlarning faoliyati, davlatning ma’muriy amaliyoti, hududlar bilan aloqalar va turli xo‘jalik masalalari haqida ma’lumot olish mumkin. Amirlikning mahalliy boshqaruvi bekliklar orqali amalga oshirilgan. Bekliklar davlatning hududiy-ma’muriy bo‘linmalari bo‘lib, ularni amir tomonidan tayinlangan beklar boshqargan. Beklar o‘z hududida tartibni saqlash, soliq va yig‘imlarni undirish, harbiy safarbarlikni tashkil etish hamda markaziy hokimiyat topshiriqlarini bajarish uchun mas’ul bo‘lgan. Ayrim hududlarda amlokdorlar va boshqa quyi bo‘g‘in vakillari orqali boshqaruv olib borilgan. Qishloq jamoalarida oqsoqollar mahalliy masalalarni hal etishda, aholi bilan ma’muriy hokimiyat o‘rtasidagi aloqalarni ta’minlashda muhim rol o‘ynagan.

Buxoro amirligida mahalliy boshqaruvning samaradorligi faqat markazdan berilgan buyruqlarga emas, balki hududiy hokimlarning nufuzi, mahalliy iqtisodiy sharoit, aholining ijtimoiy tarkibi va markaziy hukumatning nazorat imkoniyatlariga ham bog‘liq edi. Shu sababli ayrim bekliklarda boshqaruv amaliyoti bir-biridan farq qilgan. Markaziy hokimiyat kuchli bo‘lgan davrlarda beklar faoliyati ustidan nazorat kuchaygan, siyosiy

[4] Shodiyev J. M. *Buxoro amirligi davlatchiligining rivojlanishi.* — Toshkent: TDYI nashriyoti, 2010.

yoki iqtisodiy qiyinchiliklar yuzaga kelganda esa mahalliy hukmdorlarning mustaqil harakat qilish imkoniyati ortgan.

Xiva xonligida davlat boshqaruvining tashkil etilishi

Xiva xonligining davlat boshqaruvi ham oliy hokimiyatning xon qo‘lida mujassamlashishiga asoslangan edi. Xon davlatning siyosiy rahbari, harbiy kuchlarning oliy boshqaruvchisi va muhim ichki hamda tashqi siyosiy qarorlarni qabul qiluvchi hukmdor hisoblangan. Xonning hokimiyati sulolaviy an’analar, harbiy-siyosiy kuch, urug‘-qabila zodagonlari bilan munosabatlar va diniy doiralarning qo‘llab-quvvatlashi orqali mustahkamlangan. Xiva xonligida Qo‘ng‘irotlar sulolasi davrida davlat boshqaruvining asosiy mansablari va ma’muriy tartiblari nisbatan izchil shakllandi. Ayniqsa, XIX asr boshlarida Muhammad Rahimxon I davrida markaziy hokimiyatni mustahkamlashga qaratilgan siyosat olib borildi. Bunda mahalliy siyosiy kuchlarni xon hokimiyatiga bo‘ysundirish, davlatning hududiy yaxlitligini ta’minlash va ma’muriy faoliyatni tartibga solish muhim o‘rin tutdi. Xiva xonligida mehtar va qushbegi yuqori mansabdorlar qatoriga kirgan. Mehtar, odatda, fuqaroviy-ma’muriy boshqaruv va moliyaviy ishlar bilan bog‘liq vazifalarni amalga oshirgan. Qushbegi esa ko‘proq harbiy ishlar va tegishli ma’muriy vazifalar bilan shug‘ullangan. Biroq ushbu mansablarning aniq vakolatlari barcha davrlarda o‘zgarmas bo‘lmagan. Ularning vazifalari siyosiy sharoit, hukmdorning boshqaruv uslubi va saroydagi kuchlar nisbatiga qarab o‘zgarishi mumkin edi. Xon huzurida maslahatlashuv vazifasini bajaruvchi saroy doiralari ham mavjud bo‘lgan. Biroq bunday maslahatlashuv tuzilmalari zamonaviy parlament yoki mustaqil qonun chiqaruvchi organlarga teng bo‘lmagan. Yakuniy siyosiy qarorlar asosan xon va uning ishonchli amaldorlari tomonidan qabul qilingan. Shu bois Xiva xonligining boshqaruv tizimini o‘rganishda rasmiy mansablar bilan bir qatorda saroydagi shaxsiy aloqalar, urug‘-qabila zodagonlarining ta’siri va hukmdor atrofidagi siyosiy guruhlarning rolini ham hisobga olish lozim. Xiva xonligida devonbegi moliya va soliq yig‘imlari bilan bog‘liq vazifalarni bajaruvchi muhim amaldorlardan biri edi. Bundan tashqari, xonlikda harbiy boshqaruv, saroy xizmatlari, elchilik aloqalari va diniy-huquqiy ishlar bilan shug‘ullanuvchi turli mansabdorlar faoliyat yuritgan. Ularning barchasi davlat

apparatining tarkibiy qismlarini tashkil etgan bo‘lsa-da, amaldorlarning vakolatlari yagona va o‘zgarmas shaklda bo‘lmagan. Xiva xonligida ham mahalliy boshqaruv davlatning hududiy ehtiyojlariga muvofiq tashkil etilgan. Hududlar turli ma’muriy birliklarga bo‘lingan, ularni xon tomonidan tayinlangan hokimlar va boshqa mahalliy mansabdorlar boshqargan. Mahalliy hokimlarning asosiy vazifalari soliq va yig‘imlarni undirish, jamoat tartibini saqlash, harbiy majburiyatlarni bajarish va markaziy hukumat topshiriqlarini amalga oshirishdan iborat bo‘lgan. Xorazm vohasining sug‘orma dehqonchilikka asoslangan xo‘jaligi sharoitida suv taqsimoti, kanallarni saqlash va yer-suv munosabatlarini tartibga solish ham boshqaruvning muhim yo‘nalishlaridan biri edi.[5]

Xiva xonligining siyosiy tizimida urug‘-qabila munosabatlari ham muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, Qo‘ng‘irotlar sulolasining hokimiyatga kelishi va uni mustahkamlashi mahalliy zodagonlar bilan munosabatlarni boshqarish zaruratini kuchaytirgan. Bu holat Xiva xonligining boshqaruv tizimini faqat saroy amaldorlari va rasmiy mansablar orqali emas, balki mahalliy siyosiy kuchlar bilan o‘zaro munosabatlar orqali ham tushunish zarurligini ko‘rsatadi. Buxoro amirligida qushbegi markaziy ma’muriy boshqaruvning eng muhim vakillaridan biri bo‘lib, amirning topshiriqlarini bajarish va hududiy hokimlar faoliyatini muvofiqlashtirishda katta rol o‘ynagan. Xiva xonligida esa mehtar va qushbegi kabi mansabdorlarning faoliyati markaziy boshqaruvning ma’muriy, moliyaviy va harbiy yo‘nalishlarini amalga oshirishga xizmat qilgan. Bu ikki davlatdagi mansablar nomi yoki ayrim vazifalarining o‘xshashligi boshqaruv tizimlari aynan bir xil bo‘lganini anglatmaydi. Ularning vakolatlari tarixiy davr, mahalliy siyosiy sharoit va saroydagi kuchlar nisbatiga qarab farqlangan. Har ikki davlatda mahalliy hokimlar markaziy hukumatning hududlardagi asosiy vakillari hisoblangan. Ular davlat daromadlarini ta’minlash, tartibni saqlash va siyosiy barqarorlikni mustahkamlashga mas’ul bo‘lgan. Shu bilan birga, mahalliy hokimlarning o‘z hududidagi ijtimoiy va iqtisodiy sharoitni hisobga olgan holda ish yuritishi zarur edi. Markaziy hokimiyat va mahalliy boshqaruv o‘rtasidagi munosabatlar doimo bir xil bo‘lmagan: ayrim

[5] Shodiyev J. M. *Buxoro amirligi davlatchiligining rivojlanishi.* — Toshkent: TDYI nashriyoti, 2010.

davrlarda markazning nazorati kuchaygan bo‘lsa, boshqa davrlarda mahalliy kuchlarning mustaqil ta’siri ortgan.[6]

Ushbu holat Buxoro amirligi va Xiva xonligining boshqaruv tizimlari o‘z davrida faqat qat’iy ma’muriy buyruqlar asosida faoliyat yuritmaganini ko‘rsatadi. Davlat hokimiyati amalda hukmdorning siyosiy nufuzi, mansabdorlarning o‘zaro munosabatlari, mahalliy zodagonlarning mavqei, diniy doiralarning ta’siri va iqtisodiy resurslarni nazorat qilish imkoniyatlariga bog‘liq bo‘lgan.

Soliq tizimi va davlat moliyasining boshqaruvdagi o‘rni Buxoro amirligi va Xiva xonligining davlat boshqaruvini qiyosiy o‘rganishda moliya va soliq tizimi alohida ahamiyatga ega. Chunki davlat apparatining faoliyati, harbiy kuchlarni saqlash, saroy xarajatlarini qoplash, sug‘orish inshootlarini ta’mirlash va boshqa jamoat ehtiyojlarini ta’minlash bevosita davlat daromadlariga bog‘liq bo‘lgan. Har ikki davlatda iqtisodiyotning asosini dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo tashkil etgan. Shu sababli yer-suv munosabatlari, hosil va mulk bilan bog‘liq soliqlar hamda turli yig‘imlar davlat moliyasining muhim manbalari hisoblangan.

Buxoro amirligida soliq yig‘ish ishlari markaziy hokimiyat va mahalliy ma’muriy idoralar orqali amalga oshirilgan. Qushbegi va boshqa moliyaviy mansabdorlar davlat daromadlarini hisobga olish, yig‘imlarning undirilishini nazorat qilish hamda amirlikning iqtisodiy majburiyatlarini bajarishda ishtirok etgan. Mahalliy darajada beklar va ularning qo‘l ostidagi amaldorlar soliqlarni yig‘ish hamda tegishli tushumlarni yuqori boshqaruv organlariga yetkazish uchun javobgar bo‘lgan. Soliqlarning turi va miqdori hududning iqtisodiy sharoiti, yerlarning xususiyati, ekin maydonlari va davlatning moliyaviy ehtiyojlariga qarab farqlangan.[7]

Xiva xonligida ham davlat daromadlarining asosiy qismi qishloq xo‘jaligi, yer-suv munosabatlari, savdo va boshqa iqtisodiy faoliyat turlari bilan bog‘liq bo‘lgan. Xonlikning Amudaryo quyi oqimida joylashgani sug‘orma dehqonchilikni davlat xo‘jaligining muhim

[6] Shodiyev J. M. *Buxoro amirligi davlatchiligining rivojlanishi.* — Toshkent: TDYI nashriyoti, 2010.
[7] Holdsworth M. *Turkestan in the Nineteenth Century: A Brief History of the Khanates of Bukhara and Khokand.* — Oxford, 1959.

tayanchiga aylantirgan. Suvdan foydalanish, kanallarni saqlash va dehqonchilik maydonlarini taqsimlash bilan bog‘liq masalalar mahalliy boshqaruv uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Soliq yig‘ish jarayonida markaziy ma’muriyat va mahalliy mansabdorlar ishtirok etgan, davlat daromadlarining shakllanishi esa hududlarning iqtisodiy imkoniyatlariga bog‘liq bo‘lgan. Har ikki davlatda zakot, xiroj va boshqa soliqlar bilan bog‘liq tushunchalar uchrasa-da, ularning amalda qo‘llanishi va undirilish tartibi davr hamda hududga qarab farqlangan. Shu bois Buxoro va Xiva soliq tizimlarini qiyoslashda faqat soliq nomlariga tayanish yetarli emas. Soliqlarni kim yig‘gani, tushumlar qanday taqsimlangani, mahalliy hokimlarning vakolatlari va aholining majburiyatlari qanday belgilanganini ham o‘rganish kerak.

Soliq tizimi davlat hokimiyatining iqtisodiy asosini tashkil etgan bo‘lsa-da, uning ijtimoiy oqibatlari ham mavjud edi. Soliq yukining og‘irligi, yig‘imlarning o‘z vaqtida va adolatli undirilishi, mansabdorlarning faoliyati hamda hosildorlikning o‘zgarishi aholi turmushiga ta’sir ko‘rsatgan. Ayrim sharoitlarda iqtisodiy qiyinchiliklar va ma’muriy suiiste’mollar mahalliy noroziliklarni kuchaytirishi mumkin edi. Biroq bunday holatlarni har ikki davlatga birdek xos bo‘lgan doimiy xususiyat sifatida ko‘rsatish uchun alohida tarixiy dalillar talab etiladi. Sud-huquq tizimi va diniy muassasalarning o‘rni Buxoro amirligi va Xiva xonligining davlat boshqaruvida islom dini va shariat huquqi muhim o‘rin tutgan. Diniy qadriyatlar nafaqat jamiyatning ma’naviy hayotiga, balki sud ishlarini yuritish, nikoh va meros masalalarini hal qilish, mulkiy munosabatlarni tartibga solish kabi sohalarga ham ta’sir ko‘rsatgan. Shu bilan birga, davlat boshqaruvi faqat shariat qoidalaridan iborat bo‘lmagan. Hukmdor farmonlari, mahalliy urf-odatlar va ma’muriy amaliyot ham siyosiy hamda ijtimoiy hayotda muhim ahamiyat kasb etgan.

Buxoro amirligida qozilar sud ishlarini yuritishda asosiy vakillardan hisoblangan. Qozi kalon yuqori sud-huquq tizimida muhim mavqega ega bo‘lgan. Mahalliy qozilar esa nikoh, meros, qarz, mulk va boshqa fuqarolik munosabatlariga oid nizolarni ko‘rib chiqish bilan shug‘ullangan. Harbiy boshqaruv va davlat xavfsizligi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ziyoyev A. *O‘zbek davlatchiligi tarixi: eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar*. — Toshkent, 2000.

2. Shodiyev J. M. *Buxoro amirligi davlatchiligining rivojlanishi*. — Toshkent: TDYI nashriyoti, 2010.

3. Sagdullayev A., Mavlonov O‘. *O‘zbekistonda davlat boshqaruvi tarixi*. — Toshkent: Akademiya, 2006.

4. Xakimov J. N. Buxoro amirligining mahalliy boshqaruvi organlarining shakllanishi va faoliyati // *Science and Society*. — 2025. — 4-1-son. — B. 52–54. Elektron manba .

5. Xamrayev G‘. G‘. Buxoro amirligi Qushbegi hujjatlarining umumiy tavsifi // *Yangi O‘zbekiston: fan, ta’lim va innovatsiyalar*. — 2024. — B. 525–528. Elektron manba .

6. Ochildiyev F. B. The system of government in the Bukhara Emirate in the late XIX and early XX centuries // *American Journal of Social Sciences and Humanity Research*. — 2023. — Vol. 3, No. 1. — P. 46–55. Elektron manba .

7. Sartori P., Bregel Y. Khiva // *Encyclopaedia Iranica*. — 2020. Elektron manba .

8. Holdsworth M. *Turkestan in the Nineteenth Century: A Brief History of the Khanates of Bukhara and Khokand*. — Oxford, 1959.

9. Meyendorff G. *Voyage d’Orenbourg à Boukhara fait en 1820*. — Paris, 1826.

10. Ahmad Donish. *Navodir ul-vaqoe* (Nodir voqealar). — Buxoro amirligi davridagi siyosiy, ijtimoiy va ma’rifiy hayotni o‘rganishda muhim tarixiy manba.

11. Muhammad Yusuf Bayoniy. *Shajarayi Xorazmshohiy*. — Xorazm va Xiva xonligi tarixiga oid muhim tarixiy asar.

12. Munis va Ogahiy. *Firdavs ul-iqbol*. — Xorazm tarixiga oid tarixiy manba.